

Dinî Bilginin Evrimi ve Çağdaşlaşma

İslam, Allah'a sadık kalınmasını ister, baskıcı devlete değil... Gerçekliğin bu tür bir tasavvura dayandırılan bir toplumun, hayatında ebedilik ve değişkenlik kategorilerini uzlaştırması gerekmektedir. (Muhammed İkbâl Lahorî)

Dr. Abdülkerim Süruş

Çev: Kenan Çamurcu

Aşağıdaki metin, İranlı düşünür Dr. Abdülkerim Süruş'un dört yıl kadar önce yazdığı, daha sonra da geliştirerek kitaplaştırdığı "Şeriatın Teorik Genişlemesi ve Daralması" başlıklı dört bölümlük uzun makalenin önsözüdür. Çevirisini yaptığım bu metin, Bilgi ve Hikmet'te bir süredir devam eden modernizm konulu tartışmalara katkıda bulunacağını düşündüğüm sözkonusu makaleleri dergi imkânları çerçevesinde nasıl değerlendirebileceğimizi sormam üzerine Dr. Süruş'un, bahsi geçen kitabın önsözünün "Dinî Bilginin Evrimi ve Çağdaşlaşma" başlığı altında yayınlanmasını önermesiyle ortaya çıkmıştır.

Dinin ihyası üzerine konuşmak, ne bid'attir, ne de yeni bir şey; bu, İslam daveti alanına özgü ve bu alanla sınırlı da değildir. Dinî islah düşüncesinin uzun bir geçmişi vardır. Bununla birlikte dünkü ve bugünkü muslihler arasındaki farklılık açıktır. Geçmişte dinin ihyası derdini taşıyan ve bunun çağrısını yapan arifler ve ihyacılar, dinin özünün gizli ve ihmal edilmiş olarak kalmasına üzülerek fazlalıkları düzeltmeye, perdeleri yırtmaya, hurafeleri ifşa etmeye, bid'atleri gidermeye, din satıcılarını rezil etmeye, dinin üzerindeki tozları temizlemeye ve onun gerçek özünü geri getirmeye gayret ettiler. Gazalî ve Feyz gibi arif fakihler, din satıcılarının niçin ortaya çıkıp da meseleyi avama, din dükkanında hitap, fetva verme ve kelim ilmi dışında bir mal bulunmadığı şeklinde yansıttıkları üzerinde düşündüler. Niçin şeriatın zâhiri, bâtınına yeri böylesine daraltmıştı; niçin fıkıh ahlâka böylesine eziyet ediyordu; din-

darlık dairesinde çevre ve merkez niçin birbirinin yerine oturmuştu; fıkıh ve kelama giden ikbal öşürü, niçin irfan ve ahlâka yönelmiyordu? Bunların ihyacılıkları, zâhirden bâtını, daldan da kökü alıp vermek ve her birini kendi yerine koymaktan ibaret değildi sadece. Şeriat, tarikat ve hakikattan sözeden Celaleddin Rûnî, Şeyh Mahmud Şebisterî, Seyyid Haydar Amulî ve başka pek çok arif, kuşkuya yer olmaksızın işte bu vadide yürüyorlardı.

Onlar, hakikatin geri gelmesini şeriata yönelme örtüsüne bürümüyorlar ve dini, zahirî uygulamalara özgü ve bununla sınırlı sunmaktan hoşlanmıyorlardı. Zahirî olana habersizce gönülden bağlılıkları nedeniyle avamı mazur görmekte ve bundan ecir kazanacaklarını kabul etmekte iseler de bu tip insanları vahiy mesajının en iyi taşıyıcı ve koruyucuları saymıyorlardı. Her ne kadar havassı hakikatin sırrını ifşa etmekten menediyor-

lardıysa da, dini, şaşkınlığa sürükleyici ve anlatılamayacak bu sırlarından dolayı istiyor; gözleri sadece zâhiri gören, uygulamaların peşinde koşan, özü tanımayan ve kabuk satıcılığı yapanların üstünlüğünü dinin nazlı özüne büyük bir zulüm sayıyor; bu özün ebedileştirilmesi ve ihya edilmesine kıskanç bir ilgi duyuyorlardı.

Hem o fakihler, hem de bu arifler, bu özün değişiklik ve yokoluşun el uzatamayacağı şeriat sedefinde bulunan ölümsüz bir inci olduğu konusunda hemfikirler. Onu ayak takımının elinden kapmak ve arındırmak gerekiyordu. Ama bu çağın ihyacılarının daha güç bir görevi var. Bu, İkbâl'in ifadesiyle, ebedilikle değişimi uzlaştırmaktır. Son birkaç yüzyıl zarfında insanlığın bilgi ve yaşamında (ma'rifet ve maişet) 'ebedilik'in anlamını kavramayı bile güçleştirecek ferahlık ve derinlik gibi daralma ve genişlemeler ortaya çıkmıştır. Dinin ebedî mesajını anlama ve koruma, zamanımızın ıslahçılarının, değişim ve yenilenme saldırılarının oluşturduğu sel tehlikesi karşısındaki ateşli çabalarının özüdür. Geçmiştekilerin önceliği, dini din satıcılarının ve dinden habersiz bulunanların elinden çekip almaktı. Günümüzdekilerin önceliği ise dini, zamanın olaylı geçitinden sağ salim geçirebilmek ve çağın başkaldırılarıyla dolu sırcasına anlam ve münasebet getirmektir. Değişim ve yenilenmeye mutlak olarak teslimiyet halinde geride sabit bir şey, dolayısıyla da bir din kalmayacaktır. Sabit bir zemine basma, değişikliklerle uyumlu ses yükseltmeme ve onlara inkar gözüyle bakma halinde ise bu çağda dinî hayat imkânsızlaşacaktır. Bu ikisinin uzlaştırılması, bugünün duyarlı din bilginlerinin üzerindeki güçlü farizadır. Avrupa, rönesanstan sonra birinci yola saptı, müslüman düşünürlerden bir kısmı da ikinci yola. İkisinin de sonucu aynıydı: Dinsizlik. Kolaycı ham düşünceliler, yeni yaşamın mantığını kavramaktan aciz; dinin özünden, coğrafya ve geometrisinden, dinî kültür tarihinden, dinî düşüncelerin diğer düşüncelerle olan alışveriş, savaş ve çatışmalarından habersiz, dini yenilemeyi onu zenginleştirme olarak gördüler; yeni bilimin görüşlerini eski metinlerden elde edebilmek, dinin mikrop, uçak, elektrik, vitamin vs. konularındaki kehanetlerini(!) günyüzüne çıkarabilmek, bu şekilde eskilik tozunu üzerinden temizleyebilmek, onu çağa uygun ve yeni aklın kabul edebileceği bir din haline getirebilmek için yükümlülük üstlenmişçesine çaba gösterdiler.

Değişim ve yenilenmeye mutlak olarak teslimiyet halinde geride sabit bir şey, dolayısıyla da bir din kalmayacaktır.

Sıkıntı, ama bundan da can yakıcı olan, aklın beğenmediği bu umutsuz yaklaşımların yatışabilmesiydi. Duyarlı kimseler, ictihadın kapısına dayandılar ve sorunun çözümünü ondan istediler. Başlangıçta Şii toplumlardaki birkaç ictihad, kendilerinin böyle bir hazineye sahip olduğu, başkalarının ise bundan mahrum bulunduğu yönünde bir övgü sebebi olarak alındı. Ama bu karışım, safranın artmasına ve suçlayıcı soruların yeşermesine yol açtı; eğer böyleyse âb-ı hayatın kıyısında bu kadar ağız niçin kurmuş bir halde oturuyordu. Niçin yoksul ve elleri boş onca kişi, bu gizli hazinenin başına çökmüş, ama ondan bir azık edinemiyordu? Şii ve Şii olmayan toplumlar niçin bir tek soruna yakalanmışlardı? Niçin hepsi de iç işlerinde aynı ölçüde geri kalmışlardı? Buna ek olarak acaba tüm sorunlar, ictihadın çözebileceği fikhî sorunlar mıydı? Acaba çağın fikrî ve yaşamsal bütün değişiklikleri hukukî değişimlerle özetlenebilir miydi? Toplumumuzda yükselen araştırmacı fıkıh-gelenekçi fıkıh çılgılığı, hepsinden öte bu yüzyılın siyasi ıslahçısı ve müslümanların izzeti mesajının getiricisi olan İmam Humeynî'nin "Medresenin anladığı anlamda ictihad yeterli olamamaktadır"¹ nidası gösterdi ki, bu ictihadın kendisi de ictihada muhtaç olmuştur. Eğer ictihad, bugüne kadar geldiği şekliyle olacaksa ona fazlaca ümit bağlamak gerekmektedir. İkbâl'in deyimiyile "Ehl-i Sünnet'teki ictihad kapısının kapanması, hatta daha fazlası"² olmamasını ise bir yana bırakmalıyız.

Şehid Mutahharî, örtünme (hicab) konusunda cesur fetvalar verebilecek *cesur fakihin*³ ardına düşmekle birlikte, fakihlerin kendi zaman ve zeminlerinin çocukları olduklarını, çağ ve çevreye uygun düşündüklerini de gayet iyi biliyor ve biz müslümanların İslamî konuların çoğunda doğru dürüst bir kavrayışımızın bulunmadığını⁴, Kur'an'ın aramızda terkedilmiş hale getirildiğini⁵ ve bir farzın yerine müstehabı koyma ya da tam tersini yapmanın⁶ (ki bu, kendileri de önceki fakihlerin mukallidi olan müctehidlerin ictihadının sonucudur⁷ günümüz müslümanlarının çaresizliklerinin çaresi olmadığını itiraf ediyordu.

Seyyid Cemaleddin, Müslümanları uyandırmak için büyük gayret sarfetti; talebeleri Abduh ve Reşid Rıza Kur'an'ı diriltmek için, onlardan önce de Şah Veliyullah Dehlevî gibi aydın görüşlü ve şeriat bilgini bir sûfi, *Huccetullahi'l-Bâli-*

ga'da, Peygamber'in devlet yönetimiyle ilgili hükümleri ile dinin ebedî hükümlerinin farklılığına işaret etmiş ve fakihleri, ictihad konusunda, özel bir kavmin örflerine Şâri'nin genel teşri'i içinde yer vermeme ve bunları her yer ve herkes için geçerli kabul etmeme gereğini gözönünde bulundurarak düşünmeye çağırmıştı.

Yeni ortaya çıkmış meselelerin (hava parası, sigorta, alkol, ayda ve kutuplarda namaz vs.) hükmünü elde etmenin ardına düşmek, yenilikçilik ve yenilenmenin bir diğer boyutuymdu. Dinî bilgilerin bağrından İslam psikolojisi, İslam sosyolojisi vs. gibi çeşitli bilimlerin çıkarılması da yepyeni bir çabaydı. Bütün bunlardan daha ciddi, İslam'ın nerede değişikliklere olumlu yaklaştığı, nerede de kımıldamaksızın durduğu ve değişime yanaşmadığının anlaşılabilmesi için *sabit ve değişken* olanın ayrışmasına gayret gösterilmesiydi. Hukukî ve fikhî sorunlar günümüz Müslümanlarının yaşadığı güçlüklerin bir yönü olsa da ve örneğin Pencap'ta, zulüm gören ve boşanma hakkı bulunmayan bir kadının zalim eşinin elinden kurtulması için irtidada tevessül etmesine⁸ rıza gösterilemezse de, İktbal ve Şeriatî, sorunların çözüm anahtarının fıkıh ve fakihlerin elinde bulunmadığını da çok iyi anlamışlardı. Şeriatî, ilke olarak dine tıpkı kültürel bir kaynak gibi bakıyor ve bu kaynağın arındırılmasını istiyordu. Arındırmanın tek ölçüsü ise onu daha güçlü kılmaktı. Sosyalizmin adaletçiliğinden ve zorbalık-para-aldatmanın(*) dinî toplum üzerindeki egemenliğinden oldukça etkilenmiş olan; kap ile kabın içindekinin karışmasına ve dinî kültürle kavmi kültürlerin birbirine girmesine sosyolog gözüyle bakan Şeriatî, Müslümanları, dini yozlaştırıcı ve hakikati örtücü kültürlerin elinden kurtarmaya ve ruhu koruyup formu değiştirmeye teşvik ediyor, kendini kaybetme ve geri kalmadan kaçındırıyordu.

İktbal, Şeriatî'nin keskin görüşlü öğretmeni ve Mevlevî gibi ariflerin kendinden geçmiş bir bireyi olarak, Yunan ruhunun, din alimlerinin düşüncesine hâkim olmasından dolayı çok inciniyor ve övülesi bir cesaretle, dini bu yanılmacı ruhun egemenliğinden kurtarmayı dinî düşüncenin yeniden hayat bulmasının şartı sayıyordu. O, İslam'ın felsefî geleneğinden ve yeni felsefî görüşlerden yararlanarak *İslam'ın dinî felsefesini ihya etmek ve yenilemek* istiyordu. İslam düşün-

cesini yükseltme ve harekete geçirmeye duyduğu inancına uygun olarak süreklilik ve kalıcılığı inkar etmeyi hiçbir şekilde dinî düşünceye uygun görmüyor; bu ikisini biraraya getirmeyi, dolayısıyla da dindarlığı yeni çağda mümkün görüyor ve bu imkânın gerçekleşmesi için görüş geliştiriyordu.

Din ıslahçılarının genel isteği olan, ebedilikle değişimi ve kutsalla kutsal olmayanı uzlaştırma, sabitle değişkeni ve kapla kabın içindekini ayırıştırma, ictihadı diriltme, cesur fakihler bulma, fıkıhı değişime uğratma, ruhu koruyup biçimi değiştirme, İslam'ı ve çağı tanıma ve yeni bir teoloji kurma, onların eserlerinde görülmeyen bir epistemoloji teorisine muhtaçtır; *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi*'nin mütevazî biçimde kullanımlarına sunduğu da işte budur. Onların sarfettiği çabaların kayıp halkası, galiba din ile dinî bilgi arasında asla fark gözetmemeleri ve dinî bilgiyi, tıpkı diğer bilgiler gibi beşerî bir bilgi olarak görmemeleriydi. Bu ise kimi zaman yargılarında çatışma çıkmasına veya beklenen çözümü ellerinden kaçırmalarına yol açıyordu.

Onlar, her yerde şu kafa karıştırıcı soruyla karşılaşıyorlardı: Söylemek istediğiniz nedir, ne istiyorsunuz?

Dinde, giderilmesine bel bağladığınız ne eksiklik var; onda, duyarlılık ve gayret gösterdiğiniz, hatayı örtüp korumacı davrandığınız hangi hata ve rahatsızlık sözkonusu? Peygamber'in söylemeyi unuttuğu hangi nokta gerekli hale gelmiştir? Hangi maslahat veya dinin çekince koymadığı hangi mefsetet vardır da unutulmuş bu noktaları ve yürürlükte olmayan bu maslahat ve mefsetetleri tedarik etmek istiyorsunuz? Kısacası, bu hata ve eksiklikler şeriatla gerçekten bulunsa bile artık niçin buna takılıp duruyor, sadakat ve in-safla bu işten el çekmiyorsunuz; niçin takipçi olmak yerine öncü olmayı meslek edinerek şeriatın olgunlaşması, diriltilmesi ve yenilenmesine gayret gösteriyorsunuz? Bu, peygamberlere özgü bir iştir, takipçilerine değil. Buna ek olarak, bu eksiklikler ve mefsetetler niçin bugün size aşikâr olmuş, ama öncekilerin bundan haberi olmamıştır? Kutsal, semavî ve ölümsüz şeriatın, insanların küçük aklı ve bulanık anlayışlarıyla ölçülebilmesi ve onun bunun görüşleriyle ona destek ve karşı çıkışlardan sözedilebilmesinin yeri nedir?

Doğru olan, kişinin, din ile insanların dinden anladıkları arasına fark koymadıkça, vesveseye sürükleyen sorulara açık bir cevap veremeyeceğidir. Evet, din eksik değildir, ama insanların ondan anladıkları eksiktir. Din, kutsal ve semavîdir, ama dinî bilgi yere aittir ve insanîdir. Sabit kalacak olan dindir. Değişecek olan ise dinî bilgidir. Din, kendi amacını ifade etmede ve maslahat ve mefsetleri yürürlüğe koymada kusur etmemiştir; insanların yararlanmasında ise kusur vardır. Din, onarıma ve olgunlaşmaya muhtaç değildir; beşerî ve eksik olan dinî bilgi ise onarıma muhtaçtır. Din, kültürlerden bağımsız ve insan zihninin müdahalesi şaibesinden arındır. Ama dinî bilgi, hiç kuşkusuz bu şaibelerle karışıktır. İhyacılar şâri' değil, şârihtirler; şeriatla hiçbir eksiklik bulunmasa da şerhlerde çoktur. Peygamber, vahyi tebliğde ne cimrilik etmiş, ne de gaflete düşmüştür. İnsanların akılları cimrilik ve gaflete müptelidir. Akıl, kemale erdirmek üzere dinin yardımına koşamaz; tam tersine, ondan anladığını olgunlaştırmaya gayret edebilir ancak. Kutsal şeriat, asla insanların görüşleriyle aynı seviyede bulunamaz; bu ikisinin arasında çatışma ve özdeşlik uygun düşmez. O, insanların, bilgilerinin diğer parçalarıyla uzlaşan veya uzlaşmayan şeriatla anladıklarıdır. Dinin gönderilmesi Allah'tandır, ama onu anlamak ve uygulamaya koymak bizimle ilgilidir. Tepeden tırnağa beşerî ve insanî yargılara mahkum dinî bilginin doğduğu yer işte burasıdır. Dindeki *sabit ve değişkenin* ardından gelen, bilmek gerekir ki, sabitlerin değişkenlerden ayrılmasıdır; örneklerin belirlenmesi de dinden anlaşılmanın türüne bağlıdır. Sabit ve değişken, dinin anlaşılmasından önce ele geçmez, tam tersine bundan sonra doğar. Her yerde, dine bakış ve onun hakkında bir görüş taşıma olan, ama dinin kendisi olmayan dinî bilgiyle uğraşırız. Bu yargı, beşerî bilgilerin tamamı için geçerlidir.

Beşerî bir bilgi olan dinî bilgiyi eksik, arı-duru olmayan, yetersiz ve kültürlerle karışmış görmek; söküklere dikmeye ve eksikleri gidermeye çalışmak kutsal ve övülecek bir iştir. İşte buna dinî ıslah ve ihya denilmektedir. İnsanın, kendisine, niçin *cesur bir fakih*e ihtiyaç duyulduğu ve fakihin fetvasındaki *cesaretin* nasıl bir katkısı bulunduğu, hepsinden de öte, bir fakihin, cesareti ne tür ve hangi yoldan kazanabileceğini; niçin Yunan düşüncesinin dinî düşünceye üstün geldiğini ve bu üstün gelmenin anlamının ne olduğunu; dinin

üzerine düştüğü söylenen ve onu uygulamadan kaldıran bu örtülerin neler olduğunu; bir kesimin, var olduğunu iddia ettiği o el değmemiş kaynakların nerede bulunduğunu; niçin bugüne kadar gizli kaldığı ve hangi donanımlı simanın hangi araçlarla şimdi onları günyüzüne çıkardığını; bugün İslam anasından doğan İslam psikolojisi ve sosyolojisinin niçin bugüne kadar uykuda ve yarı canlı ceninler olduklarını; bugün onların doğumunu yaptıran usta ebelerin dün niçin ortada görünmediklerini; İslam psikolojisi vs.'nin acaba dine mi, yoksa dinî bilgiye mi eklendiklerini; bu arada dinin mi, yoksa dinî bilginin mi evrilmekte olduğunu; daralmakta ve genişlemekte olanın hangisi olduğunu sorması yeterlidir. Bu sorular onu, dinî bilginin değişmesi ve evrilmesi ve bunun mekanizması ile tanıştıracaktır. Bugün İslam psikolojisi doğduğuna, dinî düşünce yüzyıllarca Yunan düşüncesinin hâkimiyeti altında kaldığına ve medresenin anladığı anlamda ictihadın yetersiz kaldığı anlaşıldığına göre acaba bütün bunlar dinî bilginin çağdaş olduğunu mu göstermektedir? Tabii ki, din ile dinî bilginin farkını bilmeyen

Pek çok kişi, kendi inandığı şeyin dinî bilginin ta kendisi olduğunu sanır.

kimse ancak, bu durumda dinin de çağdaş olduğu yanlış düşüncesine kapılabilir. Vahiy, mekânsızlık ve zamansızlıktan gelir; zaman ve mekânda hapis değildir. Ama insanların anlayışının çocuğu olan dinî bilgi,

çağdaş olmaktan başka ne olabilir? Bütün zamanlar ve dinler hakkında yürürlükteki bir yargı olarak dinî bilginin çağdaş olmasının, onun çağın bilimleri ve ihtiyaçlarıyla uyumu ve aynı yüzeyde bulunmasından başka bir anlam taşımadığını itiraf etmemiz için bir adımdan fazla kalmamıştır. Bunun anlamı, insanların bilgi ve yaşamlarının değişmesinin, dinî bilgideki değişikliğin sebebi olduğudur.

Şimdi, bir fakihin niçin cesur olduğunu, diğerinin ise aciz ve cüret yoksunu kaldığını; kültürlerin emiri olması gereken dinin niçin kültürlerin esiri olduğunu ve ihyacıların onun arındırılmasına ferman çıkardıklarını; Kitap ve Sünnetin günün birinde bebeğini doğurmak üzere niçin yüzyıllarca birtakım görüşlere hamile kaldığını; dinî bilgide evrimin niçin kaçınılmaz olduğunu; hakikate niçin *gelenler* dendiğini; niçin Arabın fetvasının Arap, Acem'in fetvasının da Acem koktuğunu; hatta niçin felsefecilerin İslam'ının felsefe, ariflerin İslam'ının da irfan koktuğunu; hepsinden de öte niçin dinî ıslah ve ihyaya ihtiyaç duyduğumuzu anlamış bulunuyoruz.

Bütün bunların sırrını *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi* vermekte; din ile dinî bilgi arasına fark koyup bu bilgiyi beşerî kabul ederek ve dinden anladığımızın, diğer beşerî bilgilerdeki değişime bağlı olarak değiştiğini görerek bütün bunları anlamamızı kolaylaştırmaktadır; bunun ise çağın, hem cesaretlendirici fakih, hem şeriata hamile annenin ebesi, hem de dinî anlayış bedene Yunan ruhunun üfürücüsü olan yeni malumat ve ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır. Kültürlerin rengini alan, Arap ya da Acem kokan ve arınmaya muhtaç ve değişime mahkum olanın din değil, dinî bilgi olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Din bilgini ve duyarlı kimseler olan ihyacılar da, dinden anladıklarını dinin başka bir anlayışının yerine koymakta (dinin yerine kendi sözlerini geçirmemektedirler) ve Kitap ve Sünnetin ölümsüzlüğünü kabul etmekle de onunla ilgili bilgimizi daha yeni ve daha gelişmiş kılmaktadırlar. Sabit kalan dindir, değişen ise dinî bilgidir. Böylece ebedilik ile değişim uzlaşabilecek, gök ile yer şefkatle yanyana durabilecek, sabit ve ölümsüz din, değişen ve evrilen bilgiyi

doğurabilecektir; vahyin yorumundaki sonugelmezliğin sırrı, bunun mekanizması ve özellikle aklın dinle ilişkisinin biçimi yeterince elde edilebilecek ve Türk'ün, Anadolu'nun ve Arabın isteği üç kuruşa satın alınabilecektir. Dinî bilginin çağdaş olmasının (her zaman olmuş ve olacak olan) bu net anlamının, dini çağdaştırma yerine çağı dinileştirmeye çaba sarfetmek gerektiği yolundaki cahilce ve cahil aldatıcı sözle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü herşeyden önce din kimsenin buyruğuyla çağdaştırılmamaktadır; din çağdaşlaşmaktadır. İkincisi, çağdaşlaşma dinin vasfı değil, dinî bilginin vasfıdır. Üçüncüsü, çağı dinileştirmek için önce dini tanımak gerekmektedir; dini tanımak ise dinî bilgiyi elde etmekten başka bir şey değildir ve dinî bilgi daima çağdaştır. Bu nedenle çağı dinileştirmek de ancak çağdaş dinî bilginin yardımıyla mümkündür. O cahilce söz, yıllarca insanların tarih karşısında elinin kolunun bağlanmasını tebliğ edip yaygınlaştıran ve İslam kültürünü sona ermiş kabul eden kişilerin dilinden işitildiğinde özel bir tecelli, cila ve anlamla ortaya çıkar; aldatmasının seçkin kokusu insaf ve vicdanın koku alma duyusunu incitir. Kısacası, *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi*'ni anlamın anahtarı şu iki büyük engeli aşmaktan ge-

Din, kendi amacını ifade etmede ve maslahat ve mefsedetleri yürürlüğe koymada kusur etmemiştir; insanların yararlanmasında ise kusur vardır.

çer: Biri, din ile bizim dinden anladığımız arasındaki fark, diğeri de dinden elde edilen kişisel bilgi ile dinî bilgi arasındaki farktır. Bir kimse bu iki büyük seddi aşmadıkça yeni dinbilimin ferah ovası ve açık ufku önüne serilmeyecektir.

Pek çok kişi, kendi inandığı şeyin dinî bilginin ta kendisi olduğunu sanır. Bu iki zan perdesini yırtmak ve insanın, eksiksiz ve hatasız bile olsa kendi inandığının dinin kendisi değil, dinden anladığı şey olduğuna inanması için çetin mücadeleler vermek gerekir. Diğeri ise, dinî bilgi, bir şahsın bilgisi değil, kitlesel ve akışkan bir kimliğe sahip bulunan ve bilginlerin alışveriş, rekabet ve yardımlaşmasıyla kaim; doğru, yanlış, zan ve kesinliklerle dolu, yanlışların da doğrular kadar pay sahibi olduğu bilginin bir dalıdır. Bir kimse bir görüşü yanlış kabul ettiğinde bu görüş onun kişisel bilgisinin dışına çıksa da dinî bilginin dışına çıkmış sayılmaz. Dinî bilgi, değişebilme, evrilebilme ve daralıp genişleyebilme anlamındadır; eksiklik ve gelişmişliği sözkonusudur, çağdaştır ve diğer beşerî kültür parçalarıyla sürekli alışveriş

halindedir. *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi*'nin asıl amacı, ne geleneksel fıkıh ile araştırmacı fıkıh arasındaki anlaşmazlığı gidermek, ne dini modernize etmek, ne şeriatı tevil ve tekmil etmek, ne de hakikati izafileş-

tirmek ya da inkar etmek değil, dinin nasıl anlaşılacağı ve bu anlayışın nasıl değişebileceğidir. Bu amaç, dinin anlaşılması ve dinî anlayışın değişmesinin sırrı ele geçmedikçe ihya işinin yarı çığ kalacağı üzerinde durmaktadır.

Dolayısıyla, aslında yorumsal-epistemolojik (Hermeneutics) bir teori olan *daralma ve genişleme* teorisi kelam, irfan ve usûl ile de ilgilidir. Kelamla ilgilidir, çünkü dinbilim ile ilgilidir ve bizden öncekilerin varsayımlarının, bizim dinden beklentilerimizin ve insanla ilgili bilgimizin nereye kadar Kitap ve Sünnetten anladığımıza etki etmekte olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Usûldür, çünkü fakihin istinbatta hangi ilimlere ihtiyaç duyduğunu, onun gizli ve açık varsayımlarının fetva verme işinde ve *fikhî anlayışında* ne tür etkili bir müdahalesi bulunduğunu belirginleştirir; rehinde *zuhurun* ne olduğunu, ayrıntılarda ictihadın niçin usûlde ictihada muhtaç olduğunu ve fikhın nereye kadar kelamdan beslendiğini açığa çıkartır. İrfandır, çünkü dinin üç tür kavranışı ve anlayışı olan ve her biri bir topluluğa uy-

gun ve bir görüşün çocuğu durumundaki şeriat, tarikat ve hakikate anlam verir —filozof, fakih ve ariflerin kendilerinden öncekilerin tecrübe ve birikimleriyle her üç anlamı da dinde gördükleri ve üzerlerine birlikte yükledikleri yolundaki ebedî çekişmelerinin de sırrını verir ve iyice ortaya çıkarır ki:

Baktığın yerden dolaydır ey bedeninin beyni Mü'min, Mecusi ve Yahudi'nin farkı.

Bu yorumsal teorinin ışığında, muhkem ve müteşabihin Kitap ve Sünnette, kısacası fıkıh, hatta tarih yorumunda kaçınılmaz olarak geçmesinin nedeni yeterince ortaya çıkacak; dahası *ah-kâm* ve *teşabüh*ün neden değişebilir olduğu ve bir ayet ya da ibarenin neden hep muhkem ya da bütün zamanlar için müteşabih kalmayacağı belirginleşecektir. Kişisel görüşle (Re'y) tefsir de bu durumda açık bir anlam kazanacak ve her ne kadar anlamının analizi üzerine çok söz söylenmiş olsa da epistemolojik bir teorinin dayanak olmamasıyla neden düğümün daha da körleştiği, böyle bir teoriye sahip olduğunda ise neden sorunun çözümlendiği aydınlanacaktır. Ayrıca, kişisel görüşe dayanmaksızın tefsir yapmanın mümkün olmadığı, sözkonusu edilenin ise görüşün (re'y) yasaklanması değil, görüşün türü üzerine olduğu açıklığa kavuşacaktır. Konulu (mevzû) tefsir ve tevil de bu teorinin ışığında aydınlık bir çehre kazanacaktır.

Genişleme ve daralma teorisi, sadece ebedilikle değişimi ve gelenekle yenilenmeyi uzlaştırmakla kalmayacak, dinî bilginin

arı-duruluğu ve güçlülüğünü de birbirine bağlayan (tüm ihyacı ve ıslahçıların isteği işte buydu) ve bundan iki makbul anlam gösteren yerle göğün ve akılla vahyin de yanyana oturabilmesini mümkün kılacaktır.

Dini arı tutma gerekçesiyle red cephesinde dövünüp duran ister bilgili, ister bilgisiz, az kişi gelip geçmemiştir. Yine dini güçlendirmek ve düğümü çözmek için haberli habersiz herkese çağrıda bulunanların sayısı da az değildir. Biri donuklaşmaya, diğeri ise eklektizme götürmüştür. Bu ikisi arasındaki ince sınırı koruyabilmek, yüksek ve kıvrımlı koridorlardan yapılmış keskin ve kıl gibi bir sıratla hareket etmek demektir.

Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi çalışmamızda kelama dayalı düğüm çözücülüğü

ek olarak, ilgililerini konuya yakınlaştırır umuyla epistemolojik incelemeye de yer verilmiştir.

Ortalıktaki bir kısım yanlışları önlemeliyiz; bazı kimseler, *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi* teorisinin sahibinden, meselâ bütün bilimlerin fıkıhla olan bugünkü ya da gelecekteki bağına veya bilimlerin gelecekteki değişimlerini açıklamasını talep etmişlerdir. Bu, uygunsuz bir beklenti sayılmasa da yığıtlık göstermekten de çok uzak, gücün üstünde bir görevdir. Söylenen, tabiatın davranışının kanunlu olduğudur; acaba ışık, gezegen ve elektronların hareketi yasasını da bilmek ve başkalarına öğretmek yazarın yükümlülüğü müdür? Acaba tek tek yasaları bulup çıkarmak onun sorumluluğunda mıdır? Buna ilave olarak, bilginin geleceğini kim tahmin edebilir ve böyle bir tahmin acaba bilgiyi geleceksiz bırakmaya karşılık değil midir?

Yine bazı kimseler, dinî anlayış çağdaşta artık dine ne ihtiyacımız kalacağını, yüzümüzü çağa dönmemizin yeteceğini sanmışlardır. Bu düşüncenin temeli, galiba çağın sözünü ettiği dinle ilgili başka bir tasavvurdur. Oysa çağ, dinin yerine geçecek bir şey değildir. Tam tersine dini anlamının aracıdır. Bu, birbirinden çok farklı iki ayrı

sözdür. Bir de acaba Kitap ve Sünnet, kendisini bırakıp da orada burada dağınık durumda bulunan sözlere yöneleceğimiz her yorumu kapsamakta mıdır? Bazı kimseler de yanlışlıkla deneysel bilimi dini anlamının tek ölçüsü kabul etmişler ve bu dü-

şünceyi *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi*'ne ait görmüşlerdir. Bu teoride, bilim, felsefe, irfan ve sanatı ve de yaşamsal-fikrî ihtiyaçları kapsayan; bütün bunların da dinî anlayış ve dinî bilgiyi çağdaşlaştırmada müdahil ve işlevsel olduğu beşerî bilgi ve birikimlerden sözedilmektedir. Deneysel bilim, bütün büyüklüğüne karşın bu mübarek gösteri alanının tek aktörü değildir.

Göklerin kapılarının açılması ve peygamber adındaki bahtiyar kulların yüreğine vahiy yağmurunun yağması; akıllar ülkesinin ve insan hayatının bu can veren yağmurun bereketiyle tazelenip temizlenmesi varlık dünyasının en güzel olayıdır. Aklın, bu vahyin yanına oturması ve onun sırrının çözülmesine gayret edilmesi de aynı güzelliğindedir. Talep ateşinin kızışması, bayağı ilgi-

lerden kurtulması ve insanlığın topraktan ayağa kalkması; yürek penceresinin hak ve anlam güneşine açılması ve varlığın sırrı karşısında hayrete düşülmesi; evrenin tüm parçalarından *hüve'l-hakk* sesinin işitilmesi; irfanî tecrübelerin doğru yorumunun bilinmesi; batinî sülûk dersinin ve Yaratıcı'nın muhteşem huzurunda bulunma edebinin öğretilmesi; çok fazla istekte bulunma ve zulmün düşüşe geçmesi ve eşitlik, adalet, iyiniyetlilik, mutluluk ve özgürlüğün yükseltilmesi; kibrin, acizlik ve yokoluşu kabullenmenin kırılması; ahlâkta önderlik edilmesi ve insanın kalbi ve aklı evriminin hızlandırılması; denenmeleri konusunda kuşkuya kapılma tehlikesi bulunan şeylerin tekrar ihtiyaç haline gelmesi; akli başından alacak yüksekliğe ulaşılması hep dinin bereketindedir. Ölümsüz Yaratıcı'nın bu karşılıksız hediyesi, ilâhî tabiplerin ücretsiz öğretimi eğer eğri düşünce, yanlış anlayış, geri kalmışlık ve sorunu dert edinmemenin pençesinde ziyan olur ve susamış bir kitle âb-ı hayatın kıyısında ölür giderse bu küfrân-ı nimettir.

Biz insanlar, şu anda cennetten sürülmüş ve vahiyden kopmuş durumdayız. İsyân uykusuna dalmış bulunuyoruz. Şeytanın çarptığı bir yaşamımız ve yanlışlık yüklü bir bilgimiz var. Peygamber gibi konuşmak ve peygamber gibi davranmak bize göre değil: Küçücük beynimizin sınırlarında hakikatin ancak birazının kokusunu alıyor ve birşeyler yapıyoruz. Biz, şârihleriz, şâri'ler değil. Hayranlık duyanlarız, masumlar değil. Sözlerini şeriatı anlamaktan daha üstün bir şey sayanlar, peygamber kılığına bürünmüş olmaktan kaçınılmadırlar. Dinin velayetini kabul etmek, ne sözünü şâri'nin dilinin ucuna koymak, ne de kendini onun makamına geçirmek. Tam tersine, sürekli biçimde Kitap ve Sünnete dönerek onun sözünü anlamaya çalışmaktır. Din alimlerinin bundan başka bir konum ve hizmetleri olamaz. Onlar, ne kâmil, ne de kesin isabetli olmayan dinî bilginin hazırlayıcılarıdır. Kitap ve Sünneti anlama yolundaki kutsal çabaları ortaya kutsal bir bilgi çıkarmaz. İslam Peygamberi peygamberlerin (hâtemu'l-enbiya), şeriatı da şeriatların sonuncusudur (hâtemu's-şeria), ama hiçbir fakih ve müfessir, fakihlerin ve mü-

fessirlerin sonuncusu (hâtemu'l-fukaha ve hâtemu'l-müfessirîn) değildir. Sonuncu din gelmiştir, ama sonuncu dinî anlayış henüz gelmemiştir. Dinin kemale ulaştığı bir gün vardı, ama dinî anlayışın kemale ulaşacağı gün hangisidir? Böyle bir günde sadece dinî bilgi değil, diğer beşerî bilgiler de kaçınılmaz olarak kemale ulaşacaklardır.

Bu sırların mahremi yalnızca sırları bilenler değildir; günümüzde dinin yarı canlı duruma düşmesi yüreklerini dertlendirmeyen çığ kişilikliler ise bu muameleden uzaktırlar. Bu çabada halt, bidat ve kötünietlilikten başka bir şey görmekte ve ondan helak ve ziyandan başka bir şey yığmamaktadırlar. *Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi* teorisi, ilk adımda ihyaya yönelik; sonraki basamakta ise yorumsal-metodolojik-teolojik bir teoridir. Bu teori, ihya derdi ve dini kavrama şevki bulunanları ilgilendirmektedir; dertsizlerin ise sadece yokoluş ve hüsrânlarını arttıracaktır. "Zalimlerin sadece hüsrânlarını arttıracaktır." (**)

*Nükteler çelikten keskin bir kılıç gibi
Eğer kalkanın yoksa geri çekil
Bu elmasın önüne kalkansız gelme
Çünkü kılıcın biçmesinin hayası yoktur.*

Şeriatın Teorik Daralması ve Genişlemesi başlıklı makaleler 989 Nisan'ından 99 Mayıs'ına kadar iki yıl boyunca aylık *Keyhan-ı Ferhengî* dergisinde tefrika edildi. Makalelere çok sayıda destek ve muhalefet geldi. İyiler de, kötüler de mallarını ortaya serdiler; büyük müctehidlerden tutun, her yerde Batı vurgunu yemişlikten ve Batının kendisinden dem vuran, ama aslında Batının faşizmini benimseyip el üstünde tutan iddialılara kadar...

Yıllardır İmam Seccâd'ın dilinden Allah'a yalvarmaktayız: "Dininde basiret, hükmünde anlayış ve ilminde kavrayış ver." Bu yolda Rabbimizin inayetini her an talep ediyor ve icabet kapısını çalıyorum. Yüce icabet ikramı nedeniyle de O'na şükrediyor ve minnetini tamamlamasını temenni ediyorum.

DİPNOTLAR

1. Sahife-i Nur, c. 21, s. 47, İmam Humeynî'nin Huccetülislam Ensârî'ye cevabı.
2. İkbâl Lâhorî, İhyâ-i Fikr-i Dinî Der İslâm (İslâm'da Dinî Düşüncenin İhyası), s. 202

3-7. Bu tabirlerin tamamı Merhum Mutahharî'nin eserlerinden alınmadır.

8. İhyâ-i Fikr-i Dinî, s. 193

(*) Farsçası: Zer-Zûr-Tezvir (çev.)

(**) İsrâ 82 (çev.)